

ТОВА ЧУДО – ЕЗИКЪТ!

Изследвания в чест на проф. д-р Живко Бояджиев

LANGUAGE: THIS MIRACLE!

Papers in Honour of Prof. Dr Zhivko Boyadzhiev

СЪСТАВИТЕЛИ

Петя Асенова
Биляна Михайлова
Фотини Христакуди
Снежана Филчева-Атанасова
Мая Александрова

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
София • 2007

ОТНОВО ЗА ЛОКАЛИЗАЦИЯТА НА ПЪРВОНАЧАЛНИЯ НОВОБЪЛГАРСКИ ДАМАСКИНов ПРЕВОД

Олга М. Младенова

Калгарски университет

Based on a linguistic analysis of the Tixonravov damaskin, a close offspring of the initial Modern Bulgarian damaskin translation, Evgenija I. Demina has situated the dialect spoken by the translator(s) in the Lukovit-Etropole-Teteven area of Northwestern Bulgaria. My attempt to replicate Demina's results by applying computer technology to overlay maps provided in BDA-OT, BDA-4 and BDA-3 led to a different localization. It includes an area whose centre is the Iskăr-Vit dialect of the easternmost West Bulgarian dialect as identified by Maxim Sl. Mladenov, and an isle to the east of Panagjurište in the Balkan dialect. Together with its periphery, the larger area of localization of the initial damaskin translation fits almost exclusively into the broader Bjala-Slatina-Pleven dialect and more precisely into its northern lowland segment situated in the Danube plain. Since Bulgaria's scholarly tradition has always attributed a more vigorous cultural life to the mountainous regions as opposed to the plains, my unexpected conclusions require a broad discussion.

Проблемът, поставен в заглавието на тази статия, беше за първи път посочен и, както изглеждаше, задоволително разрешен преди двайсет години (Дъмнина 1968–1985, 3). Неговата важност е несъмнена, особено от съвременна перспектива, която все по-категорично утвърждава наличието на приемственост между този първи опит за кодификация на новобългарски език и непрекъснатата линия на българския литературен език, която води началото си от Възраждането (Велчева 2001). Значението му за българската историческа диалектология също е очевидно.

Както е известно, първоначалният новобългарски дамаскински превод датира от XVII в., но ние не разполагаме с него. При идеални обстоятелства пълният сравнителен текстологически анализ на най-близките до него ръкописи би трябвало да предшества ареалния анализ на тези техни елементи, които са идентифицирани като отразявачи първоначалния новобългарски превод. Т.е. реконструкцията на първоначалния превод би трябвало да бъде подложена на всестранен анализ с цел (а) да се отделят тези елементи на ръководния език, които дължат присъствието си на книжовната традиция от онези, които са проникнали в него непосредствено от диалектната реч на негови създатели; и (б) да се определи дали втората категория от езикови елементи образува непротиворечива система, която може да бъде локализирана на българската диалектна карта.

Състоянието на езиковедската наука обаче е такова, че максимализъм при подхода към този проблем само би отложил прекалено много негови

разрешение, без да предостави никакви гаранции, че той наистина ще бъде разрешен. Затова компромисното решение, обстоятелно обосновано от Евгения И. Дъомина, представлява сериозен интерес. Дъомина доказва въз основа на частичен текстологичен анализ на Тихонрововския дамаскин, че той стои близко до началото на новобългарската дамаскинова традиция. Затова тя предполага, че лингвогеографският анализ на текста на Тихонрововския дамаскин би позволил да се направят достоверни изводи за диалектната основа на първоначалния новобългарски превод. За целта тя извлича от Тихонрововския дамаскин всички езикови явления, които са били локализирани в диалектоложката литература (на първо място в БДА, но и в лингвогеографски изследвания, осъществени въз основа на разнообразни – и най-често детайлно неописани – материали), и систематично налага техните ареали един върху друг.

Трябва да се отбележи и съществуването на една методологическа сложност, на която Дъомина обръща необходимото внимание. Става дума за неизбежното използване на лингвогеографски данни от XX в. за локализацията на езикови факти от XVII в. Каква е гаранцията, че съвременните изоглоси са били разположени на същото място преди четири века? За да избегнеш, доколкото е възможно, влиянието на еволюционни процеси, които са протичали след XVII в. и са допринесли за съвременната конфигурация на българската диалектна карта, Дъомина се опира в първата част на своята книга (Дъомина 1968–1985, 3: 100–189) само върху езикови явления, които се характеризират с двудълба на ареалите като границата им (поне в северната си част) върви горе-долу паралелно на ятовата граница. За двучленните опозиции изобщо е прието да се мисли, че са много по-старинни от многочленните, а пък новобългарските рефлекси на стб. *ѣ* се датират в края на среднобългарския период, така че за ятовата граница и успоредните ѝ двучленни изоглоси може да се предполага, че вече са били на мястото си през XVII в.

Дъомина стига до извода, че диалектна основа на новобългарския дамаскинов превод е народно-разговорното кийне на градовете и манастирите на бившата Ловешка епархия и по-точно – балканските говори в триъгълника Тетевен – Етрополе – Луковит, разположен край ятовата граница (Дъомина 1968–1985, 3: 190–192). Чак след това Дъомина се обръща към анализа на други локализирани явления, чието свидетелство се приема като имащо по-малка доказателствена стойност, но и то в общи черти потвърждава направения по-рано извод (Дъомина 1968–1985, 3: 260).

Заключенията на Дъомина звучат убедително, защото хармонират с нашите представи за културния и икономически разцвет на старопланинския и средногорския регион през този период, което ги прави естествени кандидати за лидерска позиция при кодификацията на новобългарския език.

Моето възражение срещу тази постановка възникна по чисто технически

причини. Макар че към книгата на Дъомина се прилагат 30 карти, сред към карти на отделни явления, сводни карти и карта схема на Ловешката епархия през XVII в., не е лесно да се приведе този картографски материал в съответствие с данните на БДА. Във връзка с моите интереси в областта на гарската историческа диалектология, аз исках да имам карта на ареала, идентифициран от Дъомина като диалектна база на новобългарския дамаскин превод върху бланковата на БДА с точно указание на селищата от мре на БДА, които влизат в него. Okaza се, че мога да получа такава карта ако извървя самостоятелно изминатия от Дъомина път. Тук трябва да лежа, че понеже изследването на Дъомина е извършено в предкомпютърна ера, то трябва да е било много трудосъмко и вероятно чисто техническите ности по сравняване на идентифицираните ареали са ѝ отнели много време. Аз исках да се възползвам от преимуществата на компютърната ера. За това трябваше да сканирам съответните карти на БДА и да наложа електронни варианти последователно един върху друг на същата матрица, за да тая необходимия ми ареал. По времето, когато Дъомина е работила над ята книга, БДА-ОТ не е бил още издаден и затова тя използва четирите на БДА и по-специално – четвъртия том, който се оказва най-важен за настоящата ми работа с БДА-ОТ, защото си мислех, че е хубаво да имам диалектната карта на новобългарския дамаскинов превод и на карта, която представя целият български езикова територия. Към този ареал след това биха могли да се добавят идентифицираните ареали на други новобългарски исторически текстове и документи (като например Цонев 1934: 353–356; Стойков 1968; Клепикова и Попова 1968: 106–108; Шаур 1970; Mladenov 1979; Szypkiewicz 1990 и т.н.); и по такъв начин да се постави началото на исторически диалектен атлас на българския език.

И тъй, първият ми картографски опит беше да създам сводна карта следните тринадесет явления, за които има карти в БДА-ОТ:

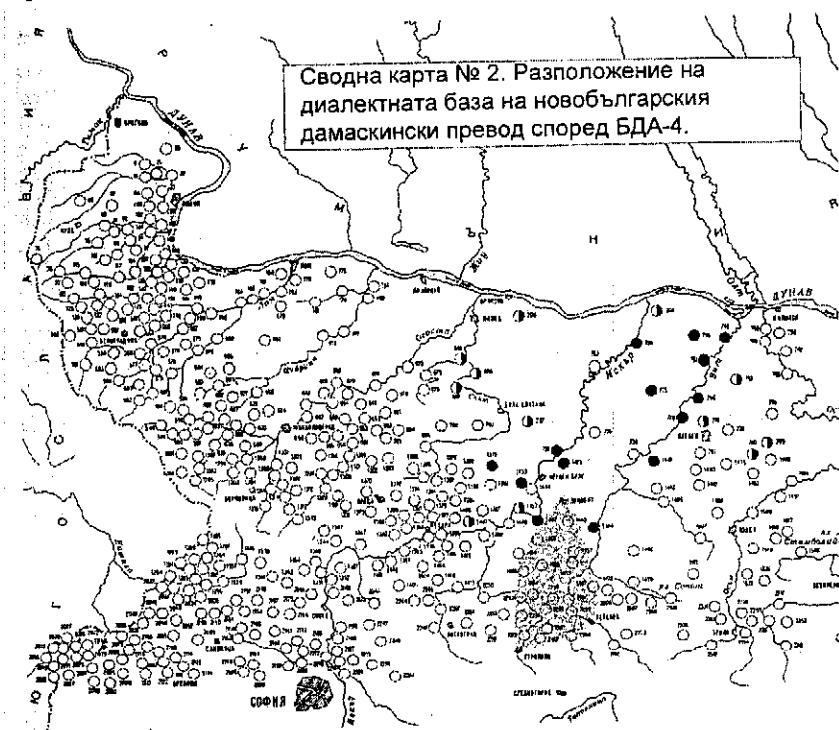
1. Застьпник на <i>ѧ</i> в стб. <i>жадъна</i> (БДА-ОТ Ф27)	жъдън, жъден, жъдни (Дъомина 1968–1985, 3: 106–108)
2. Наличие или отсъствие на преглас <i>a > e</i> след ч пред мека срочика (БДА-ОТ Ф51)	чаши (Дъомина 1968–1985, 3: 108–110)
3. Наличие или отсъствие на преглас на мястото на стб. <i>ѧ</i> (БДА-ОТ Ф47)	пиаинци, пиаинци (Дъомина 1968–1985, 3: 109–111)
4. Ударение на съществителното от ср. р. <i>месо</i> (БДА-ОТ А16)	месо (Дъомина 1968–1985, 3: 111)
5. Застьпник на <i>ъ</i> в силна позиция в думи като стб. <i>дъждъ</i> (БДА-ОТ Ф1)	сънь, дъждъ (Дъомина 1968–1985, 3: 120–123)

6. Застъпник на ударено *ж* в думи като стб. *пътъ* (БДА-ОТ Ф21)
7. Избор между наследниците на прасл. *čakati и *čekati (БДА-ОТ Ф54)
8. Застъпник на стб. съчетание *чръ-* (БДА-ОТ Ф161)
9. Ударение във формите за второ л. ед. ч. повелително наклонение на прости глаголи като *стани* (БДА-ОТ А73)
10. Ударение във формите за второ л. мн. ч. повелително наклонение на прости глаголи като *станете* (БДА-ОТ А75)
11. Частица за изразяване на забрана недѣти се прогнѣва (Дъомина 1968–1985, 3: 143–145)
12. Прилагателно със значение 'горещ' (БДА-ОТ Л95)
13. Название за риза (БДА-ОТ Л77)
- пъть, пъть (Дъомина 1968–1985, 3: 123–130)
- почакай, чакаше (Дъомина 1968–1985, 3: 130–131)
- чръвена, чръвенаа (Дъомина 1968–1985, 3: 131–135)
- мълчи, кажи, стани, връни (Дъомина 1968–1985, 3: 135–139)
- сѣдѣте, кажете (Дъомина 1968–1985, 3: 138)

Резултатът от налагането един върху друг на ареалите, характерни за Тихонравовския дамаскин, с представен на Сводна карта № 1. Той беше съвсем неочакван за мене. Тъй като моят набор от диагностични признания на езика на Тихонравовския дамаскин беше по-малък от използвания от Дъомина, аз очаквах, че може да получа по-широк ареал от нейния, но той се оказа разположен на север от него, в Дунавската равнина, там където с идентифицираният от Максим Сл. Младенов *искърско-витински* говор (Младенов 1993: 171–173), подтип на западнобългарския белослатински-плевенски говор (Стойков 1993: 147–148). Малко островче име и на изток от Панагюрище, в балканските говори.

Вторият ми картографски опит, чийто резултати са показани на Сводна карта № 2, беше основан само на данни от четвъртия том на БДА, който е томът реално използван от Дъомина. За него ми се наложи да намаля още повече набора си от диагностични признания, тъй като за признания № 4 и в БДА-4 няма карти. За тях Дъомина се с опирала на картите, публикуваны от Ст. Стойков в неговата диалектология (вж. Стойков 1993: 86, 94). Черните кръгчета показват в кои селища се среща наборът от единадесет диагностич-

ни признака. Полукръгчетата означават, че някои от характерните за Тихонравовския дамаскин признания в тези селища имат конкуренти от друг тип. Т.е. черните кръгчета представляват центъра на ареала, а полукръгчетата – неговата периферия. За сравнение на същата карта съм нанесла като сиво петно и Тетевенско-Етрополско-Луковитският ареал, какъвто го описва Дъомина. Подчертавам още веднъж, че неговото разположение е приблизително. Както се вижда при сравняване на двете карти, картографският анализ на данни от БДА-ОТ и БДА-4 води до сходни резултати, които са в противоречие с изводите, направени от Дъомина. На втората карта, която е по-точна, може да се определи, че само две селища (789 и 790 – Пордим и Пелишат, Плевенско) са разположени на изток от ятова граница, а други четири (746, 753, 756 и 1464 – Гулянци, Никополско, Брышляница и Божурица, Плевенско и Дерманци, Луковитско) са на самата ятова изоглоса и показват както източна, така и западна трактовка на ят (вж. БДА 4: карта 25). Централната част на ареала и тук принадлежи на искърско-витски говор.

Островният балкански ареал може да бъде определен по-точно въз основа на още по-малък брой диагностични признания – общо девет (в БДА-3 липсват карти за черти № 1, 4, 7 и 13). Ядрото на този ареал се състои само от пет селища: 2982, 3054, 3037, 3041 (Свобода, Панагюрско; Ръжево и Дуванли, Пловдивско; Долна Махала и Песнопой, Карловско). Ареалът е разположен почти изцяло в Същинска Средна гора като най-северната точка на неговата периферия е гр. Клисура (2322), а най-южната – Войсил, Пловдивско (3656). Като се сравни неголемият набор от данни, въз основа на които ареалът е очертан, с неговите ограничени размери, ясно проличава, че съществуването му може да се окаже илюзорно. Затова засега ще се въздържа от анализ на неговото значение. Ще отбележа само, че, без да съвпада с предложенията от Дъомина ареал, той много по-добре се вписва в представите ни за центровете на културен разцвет преди и по време на Възраждането.

Трябва да си призная, че не съм в състояние да обясня докрай тези ареали. От една страна, остава неясно защо не се оказа възможно дублирането на резултатите на Дъомина с прилагането на компютърна технология. Ако някъде има грешка при анализа на данни, аз не можах да я открия. Що се отнася до моите карти, аз ги правих няколко пъти, винаги с един и същи резултати. Необходимо е да се продължат търсенията, докато не се разбере как е възможно въз основа на един и същи данни да се получат толкова различни ареали. Нови лингвогеографски данни биха могли само да уточнят така очертаните ареали, но не и да ги примирият.

От друга страна, аз, и както предполагам другите български езиковеди, не съм готова да се откажа от представата за важната културна роля на планинските райони. Тук пред нас се изправят две алтернативи. Нис можем да приемем получения от мене резултат и да се опитаме да го обясним и да развism. Възможно ли е например новобългарският дамаскинов превод да

е дело на малка група книжовници или даже на едно лице, косто наистина е бил носител на искърско-витски говор? При това нищо не пречи то превод да е бил направен в планинските книжовни средища, за които има исторически сведения.

Виртуалният характер на всеки ареал, получен по такъв начин, прави и ложителен въпроса какви допълнителни лингвогеографски данни могат потвърдят или опровергат реалното съществуване на островния балкански ареал и да позволят да се направи избор между него и искърско-витския ареал. В момента аз имам на разположение само един допълнителен диагностичен признак, който Дъомина не е използвала, тъй като той с въведен в научен оборот след нейната книга. Тихонравовският дамаскин употребява глагола *чета* и неговите префигирани форми в значение ‘броя’ (вж. осем употреби в епизода за преброяването на населението от Цар Давид, Дъомина 1968–1982: 124 и още една в Дъомина 1968–1985, 2: 76). Глаголът присъства и в други новобългарски дамаскини, например в Копривщенския и Троянския (Иванова 1967: 119–120), но не и в архаичната версия, която, ако съдим по Кърнския дамаскин, предпочита *бронти* и *числени* и техните префигирани форми (Илиевски 1972, 2: 463). Лингвогеографското изследване на териториални синоними *броя* и *чета*, направено от Максим Сл. Младенов, показва пространение на *чета* в мизийските, балканските и най-източните северозападни диалекти, където се включва както искърско-витският говор, така и Тетевенско-Етрополско-Луковитският триъгълник на Дъомина, но като че не и островният балкански ареал на изток от Панагюрище (Младенов 1982: 124). Тъй като, за да се спести място, мрежата на селищата, въз основа на които картата е съставена, не е била публикувана, трябва да се направят допълнителни проучвания, за да се потвърди дали на миниатюрното островче край Панагюрище днес наистина не се среща глаголът *чета* ‘броя’.

Другата възможност е да приемем, че лингвогеографски сведения не могат да се използват ретроактивно и да отхвърлим като арсала на Дъомина така и моите два. Това би било радикална стъпка в разрез с научната традиция, тъй като засега експлицитно или имплицитно се приема, че съвременната българска лингвогеографска картина може да бъде меродавна за състоянието на българските диалекти в миналото, макар че остава открит въпрос как точно трябва да се интерпретира нейното свидетелство¹. В такъв слу-

¹ Примерът с островчето край Панагюрище на границата между ареалите на *чета* и *брой* добре илюстрира трудностите, свързани с разрешаването на този въпрос. Дори и при членето на стопроцентни данни за съвременното диалектно състояние, не може да се твърди, че през XVII век изоглосата е била на същото място, на което е днес. Т.е. големите съмнения лингвогеографски арсали не са възникнали внезапно и сигурно имат съответствие в миналото, но ясно очертаните контури на съвременността отговарят на разширяващи се стесняващи се петна с все по-размазани краища, колкото по-далеч в миналото се опитвам да проникнем с мисления си взор.

пред българската историческа диалектология възниква много сериозна бариера, защото за разлика от други езици, ние разполагаме с незначителен брой езикови паметници, които могат да бъдат локализирани въз основа на извънезикови данни. Аз лично не мисля, че такъв негативизъм е оправдан, но тези въпроси са много сериозни и изискват вниманието на българските диалектолози и историците на българския език. Надявам се тази малка статия, която посвещавам на професор Живко Бояджиев, български езиковед с необикновено широк кръгозор и дълбока ерудиция, да даде тласък на дискусия, която да намери достоверни отговори на повдигнатите в нея въпроси.

Библиография

- БДА: Ст. Стойков (ред.). *Български диалектен атлас в четири тома*. Т. 1–4. София, 1964–1981.
БДЛ-ОТ: Ив. Кочев (ред.) *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. 1–3. Фонетика. Акцентология. Лексика*. София, 2001.
Велчева 2001: Б. Велчева. Дамаскините от XVII век и началото на новобългарския книжовен език. – *Старобългаристика* 25/4, 2001, 64–81.
Дъомина 1968–1985: Е. И. Демина. *Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст*. Т. 1–3. София, 1968–1985.
Илиевски 1972: П. Хр. Илиевски. *Кринински дамаскин*. Т. 1–2. Скопје, 1972.
Иванова 1967: Ана Иванова. *Троянски дамаскин*. София, 1967.
Клепикова и Попова 1968: Г. П. Клепикова, Т. В. Попова. О значениях данных лингвистической географии для решения некоторых вопросов истории болгарского языка. – Вопросы языкоznания, 1968, № 6, 98–108.
Младенов 1988: М. Сл. Младенов. Една старинна лексикална изоглоса в българските говори: *бройъ – четъ*. – *Revue des études slaves* 60/2, 1988, 421–425.
Младенов 1993: М. Сл. Младенов. *Българските говори в Румъния*. София, 1993.
Стойков 1964: Ст. Стойков. Вук Караджич и българският език. – *Български език* 14/4–5, 1964, 293–314.
Стойков 1993: Ст. Стойков. *Българска диалектология*. Трето издание под редакцията на М. Сл. Младенов. София, 1993.
Цонев 1934: Б. Цонев. *История на българския език*. Т. 2. София, 1934.
Шаур 1970: Владимир Шаур. Поп Пунчов сборник как источник историко-диалектических исследований. Praha: Ústav jazyků a literatur ČSAV.
Mladenov, Maxim Sl. 1979. Un glosar greco-româno-bulgăr într-un abecedar din prima jumătate a secolului al XIX-lea (1827). – *Analele Universității București. Limbi și literaturi străine*, 1979, N 2, 57–62.
Szymański 1990: Tadeusz Szymański. Szkic fonetyki dialektu Ruse w pierwszej połowie XIX wieku. Językowe studia bałkanistyczne. T. 2. Wrocław–Warszawa–Kraków [Prace Slawistyczne, 74], 169–178.